

Területi Statisztika

Közzététel: 2022. július 28.

A tanulmány címe:

A területi egységek összetett teljesítményértékelése

Szerzők:

Áldorfai György – Nagy Henrietta – Tóth Tamás

<https://doi.org/10.15196/TS620402>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, hasznoszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Sztj. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 62. évfolyam 4. számában megjelent, Áldorfai György – Nagy Henrietta – Tóth Tamás által írt, A területi egységek összetett teljesítményértékelése c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

A területi egységek összetett teljesítményértékelése

Composite performance evaluation of territorial units

Áldorfai, György

Agrárközgazdasági Intézet
aldorfai.gyorgy@aki.gov.hu

Nagy, Henrietta

Kodolányi János Egyetem
nagy.henrietta@kodolanyi.hu

Tóth, Tamás

Kodolányi János Egyetem
toth.tamas@kodolanyi.hu

Kulcsszavak:

területi teljesítményértékelés,
területi különbségek,
térségek fejlesztése

A fejlesztések hatékonyságát nagymértékben befolyásolja az, hogy a fejlesztési források a megfelelő helyre és mennyiségben érkeznek-e, valamint mérik-e azok valós hatásait (monitoring). Célszerű olyan fejlettséget tükröző, összetett statisztikai módszer kialakítása, amely települési szinten képes meghatározni azokat a legfontosabb elemeket, melyek pozitív vagy negatív irányban befolyásolják a fejlődést. Ennek megoldására a szerzők egy összetett szakértői rendszert dolgoztak ki, a helyzet objektív nézőpontból történő feltárásával és monitoringrendszer kiépítésével. A tanulmány a módszertant követően a települések fejlettségi és fejlődési, illetve ezek kombinációjából adódó térbeli vizsgálatának eredményeit mutatja be. A szerzők által kialakított módszer (területi teljesítményértékelés) a statikus és a dinamikus vizsgálatok kombinációját alkalmazza.

The effectiveness of development depends to a large extent on whether development resources are allocated to the right place and in the right amounts, and whether their real impact is measured (monitoring). It is advisable to develop a composite statistical method reflecting development that can identify the most important elements at municipal level that influence development in positive or negative directions. In order to do this, the authors have developed a complex expert system, by taking an objective view of the situation and setting up a monitoring system. Following the methodology, the paper presents the results of a spatial analysis of municipalities in terms of their

Keywords: development and evolution, or a combination of both. The methodology developed by the authors (spatial benchmarking) uses a combination of static and dynamic tests. spatial performance evaluation, spatial disparities, regional development

Beküldve: 2021. október 27.

Elfogadva: 2022. január 7.

Bevezetés

A téma aktualitása néhány mondatban összegezve: a nem megfelelően megalapozott tervezésen alapuló fejlesztés – nem tervezett – negatív hatása leginkább a vidéki térben csapódik le. Ez a kedvezőtlen állapot számos társadalmi, gazdasági, környezeti, infrastrukturális adatban kifejeződik, és részletesebb vizsgálatokkal a területi egyenlőtlenségek növekedésének folyamata is kimutatható.

Jelen tanulmányunkban Áldorfai György disszertációjának legfontosabb elemeit emeljük ki, kutatói közösségünket nagyrészt a disszertációhoz kapcsolódó fejlesztői munka kovácsolta össze, témavezetői és jelölti szerepekben. A tér egyes szintjeinek belső adottságaira épülő (objektív tényezőkre alapozott) összetett vizsgálatát folytatjuk le Magyarországon a fejlettség, a fejlődés és a területi egyenlőtlenség kimutatása céljából. Az egyes területek, térségek a globális versenyben akkor találják meg a helyüket, ha körültekintő tervezés útján hajtják végre a fejlesztéseiket. A proaktív kapcsolat megszámlálhatatlan forgatókönyvet eredményezhet, melyeknek összes kimenetelét nem áll módunkban modellezni, de az általános törvényszerűségek különböző összetett, rendszerszemléletű megközelítésben feltárhatók.

A kutatás célja, hogy kialakítsunk egy olyan fejlettségi és fejlődési szintet kimutató statisztikai módszert, mellyel meghatározhatók akár a települések szintjén is az egyes hot spotok. Az általunk kialakított módszertan a vizsgált területi egység(ek) különböző jellemzőit, tulajdonságait előre meghatározott szempontrendszer alapján veti össze egy magasabb közigazgatási szinten lévő térség ugyanazon jellemzőivel. Erre a lépésre azért van szükség, mert a területi egyenlőtlenségek kialakulásában meghatározó szerepet játszanak a területi egységek fejlődési pályái és a közöttük kialakult területi (fejlettségi) verseny. Kutatásunkban kitérünk ezen hot spotok kijelölésének problémáira és lehetséges megoldásukra.

Egy település túlélése, folyamatos fenntartható fejlődése jelentős mértékben függ az ott befektetett különböző tőketényezőktől, mely elemeket a települések alapvetően saját erőforrásaik megfelelő, fenntartható felhasználásával és fejlesztésével képesek magukhoz vonzani. Ugyanakkor a rendszerszemléletű, fenntarthatóságra törekvő megközelítés csekély számú vagy szubjektív (akár téves) tényezők alkalmazásával kontraproduktív álláspont kialakításához és így szintén kontraproduktív eredményhez vezethet a vidéki térségekben. Az európai vidéki térben új szereplők jelennek

meg, akik különféle társadalmi alrendszerekből és gazdasági területekről érkeznek, valamint vidéki jelenlétük, működésük is jelentősen különbözik egymástól (Káposzta 2020). A térségre ható folyamatok (a gazdasági-társadalmi adottságok átrendeződése) nem megfelelő azonosítása bizonyos esetekben a területi egyenlőtlenségek növekedését is maga után vonhatja.

Több kutató, köztük Káposzta (2014) is úgy véli, hogy az ismertetett összetett rendszerből azok kerülhetnek ki „győztesen”, akik időben (területi egyenlőtlenségben) és térben (térszerkezeti változásban) átlátják a lejátszódott folyamatokat, képesek saját erőforrásaikat (megfelelő helyzetfeltárással) jól felmérni, és ezeken keresztül a megváltozott körülményhez igazodva versenyelőnyhöz jutni.

Napjainkban egyre fontosabb kérdés, hogy mi tesz alkalmassá egy térséget, egy gazdaságot vagy egy társadalmat arra, hogy a globális gazdasági versenyben teret nyerjen magának. Számos tényező befolyásolja ezt, többek között a tér adottságai, a tudás, az innovációra való hajlandóság, a partnerségen alapuló öngazgatás – mely számos kutató szerint (Csete–Láng 2009, Szörényiné 2005, Nemes Nagy 2009, Lengyel–Rechnitzer 2004, Alpek–Oláh 2021) a fenntartható fejlődés kulcsa –, valamint a társadalom lelki és fizikai állapota. Egyre nagyobb figyelem övezi a harmonikus fejlődés témakörét, vagyis a túlértékelt gazdasági növekedés mellett előtérbe kerül a környezet és a társadalom bekapcsolása is (a beavatkozások esetleges pozitív és negatív hatásainak vizsgálatán keresztül) a döntéshozatali folyamatokba.

A vidéki térségek alacsony területi (fejlettségi) versenypotenciálja miatt fontosnak tartjuk a vizsgált területek tényleges fejlettségi hot spotjainak beazonosítását, azaz mely pontok lehetnek a fejlődés alappillérei, vagy jelentenek elengedhetetlen fejlesztendő területet a jövő tervezési időszakában (lásd Egri 2020).

A területfejlesztés szempontjából kiemeljük a fejlődés fogalmát. A fejlődésnek többféle értelmezése közül a gyakorlatban általában gazdasági növekedést tekintjük elsődlegesnek. Nemes Nagy (2009) és Lengyel–Rechnitzer (2004) szerint azonban a fejlődést az különbözteti meg a növekedéstől, hogy nemcsak mennyiségi, hanem (értéktartalommal is rendelkező) minőségi változást is jelent, melyből eredően a gazdaság működési körülményei javulnak, vagyis a versenyképesség is nő. Azonban, ha a gazdasági és a társadalmi fejlődést térbeli megközelítésből vizsgáljuk, akkor már területi fejlődéssel állunk szemben, hiszen a fejlődést nem állandó tényezőként értelmezzük, hanem vizsgálati szempontként. Tehát a térstruktúrákban bekövetkezett változások értelmezésénél megkerülhetlenné válik a változás mértékének minősége, valamint az is, hogy milyen tényezők, tényezőcsoportok változásában mutatkozik meg. Sarudi (2003) szerint a területi fejlődés fontos eleme a gazdasági folyamatok által generált negatív hatások mérséklése, az innovatív gazdasági cselekvések előtt álló akadályok leküzdése. Véleményünk szerint a területi fejlődés a növekedés azon formája, mely minőségi szempontból is megkísérli mérsékelni az azonos szintű térségek egymáshoz viszonyított lemaradását. Az ebből eredő fejlődés a helyi szereplőktől is függ, vagyis a központi kormányzat, a helyi önkormányzat, a civil szervezetek, a vállalkozások és a háztartások döntési mechanizmusai is jelentősen befolyásolják.

A tér egy szintjét példaként tekintve a hagyományosnak ítélt megközelítés szerint a helyi szint a települések az embercsoportok lakó- és munkahelyeinek együttese (Mendöl 1963), továbbá a pihenő helyek, illetve szolgáltatási intézmények térbeli együttese (Beluszky 2003). Más felfogásban egy település a gazdasági és a szellemi igényeket kielégítő, a múlt hagyományait magukon hordozó lakó- és gazdasági épületek összessége (Kovács 2007). Az újszerű megközelítés rendszerszemléletű értelmezést jelent, vagyis a település egy adott földrajzi környezetben és annak elemeivel intenzív kölcsönhatásban létező gazdasági, társadalmi, valamint műszaki folyamatok rendszere (Tóth 1981, 2002).

A regionális tudományban a folyamatok térbeli változásokat jelentenek, melyek – ahogy Enyedi (2004) is kifejtette – a területi egyenlőtlenség egyik kiváltó okának tekinthetők. Ezek a változások a regionális tudományban sokszor említett négy (társadalom, gazdaság, infrastruktúra, környezet) dimenzió mentén valósulnak meg. A változás mértéke nagyban függ az adott terület földrajzi és történelmi adottságaitól, valamint az ott befektetett erőforrások sokszínűségétől, hiszen ezen erőforrások befolyásolják azokat a folyamatokat, melyek hozzájárulnak a gazdasági növekedés, a területi verseny, az életszínvonal, az életminőség és az életkörülmények változásához. Helyenként pozitív, helyenként negatív tendenciákat idéznek elő, és ezekből fakadóan területi egyenlőtlenségeknek kell tekintenünk őket. *„A regionális fejlesztés feladata a területi adottságok, lebetőségek és a térelemek közti kölcsönkapcsolatok törvényszerűségeinek feltárása és hasznosítása révén a társadalmi alapszervezők gyakorlásához szükséges kedvező feltételek megteremtése (más szóval a lakossági életkörülmények javítása) a társadalmi méltányosság és igazságosság elve (vagyis az életkörülményekben megmutatkozó objektív különbségek mérséklési szándéka) érvényesítésével”* (Tóth–Káposzta 2013: 81.). Számos kutató foglalkozott a különböző tényezők felkutatásával és a közöttük lévő összefüggések leírásával, G. Fekete (2006) például a területi elmaradottság tényezőit azonosító vagy Tóth (2002) a tetraéder-modelljével. A két modell merőben különbözik egymástól, ami véleményünk szerint azzal magyarázható, hogy az egyik ok, a másik pedig okozati összefüggéseket vizsgál.

A helyi fejlesztések kapcsán fontos megemlíteni, hogy egy település túlélése nagymértékben függ az ott befektetett tőkéktől, amit a települések alapvetően kétféle módon tudnak magukhoz vonzani: egyrészt saját erőforrásaik megfelelő felhasználásával, másrészt pedig a működés környezeti feltételeinek fejlesztésével. Véleményünk szerint a sokszínűség és rétegződés miatt fontos lenne a tértudomány (köztük a vidék- és területfejlesztés) társadalmasítása is, ezzel is támogatva az adott térhez (település, járás, tájkörzet, megye, régió, ország) kapcsolódó lokálpatriotizmus kialakulását (Áldorfai 2015, 2016, Czene–Ricz 2010, Goda–Tóth 2013, Oláh et al. 2017). A következő fejezetben éppen ezért szentelünk pár gondolatot a vidék- és területfejlesztés aktuális tendenciáinak (Farkas–Kovács 2018).

A vidék- és területfejlesztés tendenciái

A regionalitás a természeti erőforrások, a népesség, a termelés, az infrastruktúrahálózat, továbbá az ezeket ellátó intézmények területi eloszlásának és változásának viszonyait, valamint a közöttük fennálló kapcsolatokat foglalja magában (Winkler 1999). A közöttük lévő különbségek csökkentésére jött létre a területfejlesztés és annak elméleti, valamint módszertani rendszere, azaz a regionális politika (Lengyel–Rechnitzer 2004). Ennek jegyében Magyarország kiegyensúlyozott területi fejlődése, térségi társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésének előmozdítása, valamint az átfogó területfejlesztési politika érvényesítése, az országos és a térségi területfejlesztési, területrendezési feladatok összehangolása, valamint az Európai Unió (EU) regionális politikájához, alapelveihez, eszköz- és intézményrendszeréhez való csatlakozás követelményeként az Országgyűlés megalkotta az 1996. évi XXI. törvényt a területfejlesztésről és területrendezésről. Ez a törvény átfogóan szabályozza a területfejlesztés feladatait, eszközrendszerét (a pénzügyi eszközöket, a tervezést és a területi információrendszert), célrendszerét, valamint országos és térségi intézményrendszerét (Tóth–Káposzta 2013).

A törvény megfogalmazása szerint „a területfejlesztés az országra és térségekre kiterjedő

- társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és környezeti területi folyamatok figyelése, értékelése, a szükséges beavatkozási irányok meghatározása;
- rövid és hosszú távú átfogó fejlesztési stratégiák, koncepciók és tervek meghatározása, a fejlesztési célok, programok összehangolása, a tervek megvalósítása” (1996. évi XXI. törvény, n.a.).

Az EU – és így minden nemzeti kormány – átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét, melyben módosultak a regionális politika alapelvei, valamint egyre nagyobb szerepet játszanak az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések, a területi egyenlőtlenségek mérséklését célzókkal mellett (Dicken 2003, Horváth 2006, Lengyel 2003, Ritter 2008). Véleményünk szerint a 2020-ig megfogalmazott nemzeti prioritások egyik legfontosabb pontja a területi növekedés és integráció, az erős helyi gazdaság bázisán. Hiszen sokak szerint elméletileg a helyi gazdaság keretében az erőforrások feltárásával, fenntartható kiaknázásával és térségben tartásával a klasszikus versenyképesség szempontjából hátrányban lévő térségek is relatív versenyképességre tehetnek szert, és fenntartható pályára lépve ismét bekapcsolódhatnak az ország vérkeringésébe, megállítva az ország területi szétszakadását (Kigyóssy–Czene 2012). Faluvégi (2020) szerint a gazdasági térszerkezet jellemzőit (Nemes Nagy–Tagai 2011, Kincses–Tóth 2013), a nyugati országrész fejlődési tengelyeit, valamint a nyugati határ menti zónát a külföldi tőke megtelepedése és hányada követi, illetve alakítja. Sajnos a gyakorlatban a belső erőforrások kiaknázása ugyan természetesen segíti a fejlődést, talán még a relatív versenyképességet is javítja, de a felzárkóztatást már a többi területhez mérik, és ha azok is javítanak a saját versenyképességükön, akkor a rangsor szinte változatlan

marad. Az évtizedek óta fennálló magyarországi kelet-nyugat szakadék ezt jól példázza (Kóti 2020).

A stratégiák kialakításában, működtetésében a vidék- és területfejlesztés elmélete régóta kiemeli az endogén erőforrások szerepét (Lukács 2004, Kulcsár 2006, Ploeg–Dijk 1995). Ezzel párhuzamosan az utóbbi évtizedekben folyamatosan csökkent a mezőgazdaság foglalkoztatásban, gazdaságban betöltött szerepe. A világgazdasági folyamatok, valamint a globalizáció alapvető következményeként a terület- és vidékfejlesztésben a lokalitás szerepe megváltozott, felértékelődött. Mindeközben a versenyképesség feltételeinek kialakítása – a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével – az egyes települések, térségek feladatává is vált (Áldorfai–Czabada 2014, Áldorfai et al. 2015, Tóth–Káposzta 2014). Vidékfejlesztés szempontjából fontos tényező a vidékhez kapcsolódó fogalmak megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése a politikai, a gazdasági és a mindennapi döntéshozatalban (Marsden et al. 1993).

Moseley (2003: 2.) szerint a vidékfejlesztés „*a gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai és környezeti változásoknak egy fenntartott és fenntartható folyamata, mely szándékosan megtervezett azért, hogy az egész közösség jólétét hosszú távon elősegítse*”. Ez a megközelítés jól szemlélteti a vidékfejlesztésben fokozatosan tért hódító fenntarthatósági követelmény fontosságát, valamint azt is, hogy a gazdasági szektorok támogatása helyett a fejlesztések összehangolásának és területi koncentrációjának lényeges eredményének a térségi jólét növelését kell tekinteni (Atkinson 2017). Kiemelkedően fontos azoknak a tényezőknek a meghatározása, melyek egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez mint kiinduló kínálati elem járulnak hozzá (Ritter et al. 2013). Ezek a tényezők, belső erőforrások kapcsolódhatnak a térség társadalmi aktivitásához, a helyi gazdasághoz, az infrastruktúrához, és adódhatnak a környezeti jellemzőkből, illetve a külső anyagi és szellemi javak nyújtotta lehetőségek befogadásának képességéből (Goda–Tóth 2013). A vidék- és területfejlesztés aktuális folyamatainak értelmezésénél nem kerülhetjük meg a területi tőke fogalomrendszerének tisztázását, bár korábban már utaltunk a kérdéskör mélyebb taglalásához nélkülözhetetlen részletesebb elemzésre.

Területi tőke

Mint ahogy a legtöbb gazdasági elmélet, úgy a tőke meghatározása is folyamatosan formálódott az évek során. Értelmezése napjainkban már a modern regionális tudomány részét képezi, hiszen egyre több nemzetközi és hazai kutatás keretében foglalkoznak a területi tőke meghatározásával, amelyet vidéki térségek esetében vidéktőkének is szoktak nevezni (Kis 2014). Osztjuk Faragó (2016) megállapítását, miszerint főként a területi kutatások és a regionális gazdaságtan tudományterületén használt a vidéktőke, hiszen a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési és versenyképességi vizsgálatoknak több meghatározó esetben is szerves alkotórésze (Lengyel 2003, Barca 2009, Camagni 2009, Tóth 2010, Jóna 2013b, 2015, Atkinson 2019, Fek-

te–Morvay 2019, Szabó 2019). Széles körben elfogadott, általános definíciója azonban máig nincs e kifejezéseknek. Az egyes fogalmi meghatározásokban előfordulnak eltérések és átfedések is, de mérhetőségük, számszerű vizsgálatuk számos korlátba ütközik (Oláh et al. 2017, Jóna 2013a, Jóna–Tóth 2012, Tóth 2011).

A területi tőke fogalma az utóbbi két évtizedben került az érdeklődés középpontjába, amikor is a regionális egyenlőtlenségek kutatása közben a szakértők rámutattak arra, hogy az egyenlőtlenségek feloldása nem feltétlenül mutatkozik meg a GDP-ben (Horváth 1996, 2004, Magyar Nemzeti Bank 2006, Lóránd 2009, Nagy 2010). Ez a gondolat is megerősíti azt a megállapítást, hogy az addigi kohéziós politika nem vette figyelembe a régiók eltérő szükségleteit, így tehát az erre a célra fordított források megfelelő hasznosulása is kérdéses volt (Illés 2008, Nemes Nagy 2009). A magyar vidék hanyatlását az endogén fejlesztés tőketényezőiben is tükröződni látjuk (Tésits et al. 2021, Alpek–Oláh 2021), azonban a tőketényezők mellett a tényezőstruktúra területi eloszlásában megfigyelhető egyenlőtlenségekben rejlenek a fontosabb összefüggések, így a következő fejezetben ezeket is áttekintjük.

Területi egyenlőtlenség

A területi egyenlőtlenség változó okai és következményei állandó témái a regionális kutatásoknak. Már az Európai Közösség alapításánál kitértek arra, hogy az egyes országok térségeinek fejlettsége jelentős eltérést mutat, és ennek mérséklésére szükség van az egységes piac megerősítéséhez. Sajnos ezek a területi különbségek a mai napig fennállnak az EU-ban, még abban az esetben is, ha az újonnan csatlakozókat nem vesszük figyelembe. Így kijelenthetjük, hogy az állandóan újratermelő területi egyenlőtlenség nem új keletű, hiszen pozitív társadalmi folyamatok mindig olyan helyeken mentek végbe, ahol a leginkább optimálisak voltak az adottságok valamely gazdasági tevékenység folytatásához. Így ezek a területek a többiekénél jelentősebb mértékben fejlődtek. Enyedi (1993) tanulmányában megállapítja, hogy hazánkban a tér egyenlőtlenségének fő oka a rendszerváltás után – egyedinek tekinthető módon – gyorsan és korlátozások nélkül bevezetett piacgazdaság következménye, mely adott helyeken olyan mértéket ölt, hogy az önerőre támaszkodó fejlesztésekhez mindenemű önerő eltűnt.

A napjainkban is változó területi politika szembenéz azzal a kérdéssel, hogy az elmúlt évtizedek területfejlesztési támogatásai megfelelőek és hatékonyak voltak-e, például a centrum-periféria elméletből kiindulva. Az elmúlt években jelentős gazdasági, társadalmi folyamatok zajlottak le (például megváltozott a mezőgazdaság szerepe), amelyek számottevő hatással voltak a periférikus, illetve halmozottan hátrányos helyzetű vidéki térségekre, településekre is (Enyedi 2004, Martin 2005, European Commission 2008). A „hátrányos helyzet” tendencia (mely az egész EU területén is megfigyelhető) hazánkban a rendszerváltást követően kezdett kiterjedt területeket érinteni. Eddig nem ismert térszerkezet alakult ki hazánkban, melynek fő kiváltó okát a területi egyenlőtlenségek növekedése jelenti (Koós–Virág 2010, Petrakos

2009, Alpek et al. 2018, Berkes 2021). Enyedi (2010) szerint a rendszerváltást követő időben a következők jellemezték a térszerkezet változását:

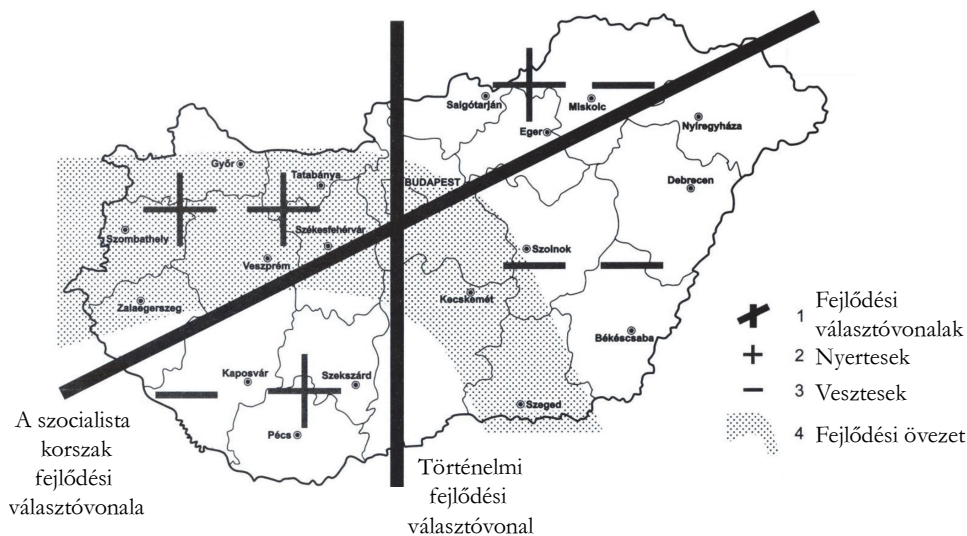
- a budapesti agglomeráció kiemelkedése,
- a vidéki ipari körzetek pályájának kettéválása,
- a prosperáló agrárövezetek hanyatlása,
- a perifériák változatlan állapota,
- új ipari tengely kialakulása.

Sarudi (2003) szerint a piacgazdaságra való átállás elsősorban a fejlett térségek számára jelentett előnyt, az ágazati (nehézipari, mezőgazdasági) struktúrával rendelkező területeket pedig mindez hátrányosan érintette, ahogyan azt könyvében a Faragótól hivatkozott (1. ábra) térképen is szemléltette.

1. ábra

Magyarország térszerkezete a fejlődési tengelyek változásában az ezredfordulón

Hungary's spatial structure in the changing axes of development at the turn of the millennium

Forrás: Faragó (1999).

A vidék struktúraváltásának egyik lényeges jelensége a rendszerváltást követően hazánkban a mezőgazdasági munkaerő kiszorulása volt más gazdasági ágazatokba. Kassai–Ritter (2011) szerint „ez erősen összefüggésbe hozható az érintett területek gazdasági, társadalmi fejlettségével, ami mind a versenyképesség kialakítását, mind önmagában az endogén fejlesztéseket is megkérdőjelezi”. Azonban egy adott régióban az induló és már működő vállalkozások a lehetőségek megragadásán keresztül hozzájárulhatnak a gazdasági növekedéshez, de a regionális egyenlőtlenségek alakulására is hatással lehetnek (Jeneiné et al. 2021). A következő fejezetben az elméleti alapvetések értelmezése után a konkrét kutatómunka legfontosabb elemeit ismertetjük.

Anyag és módszer

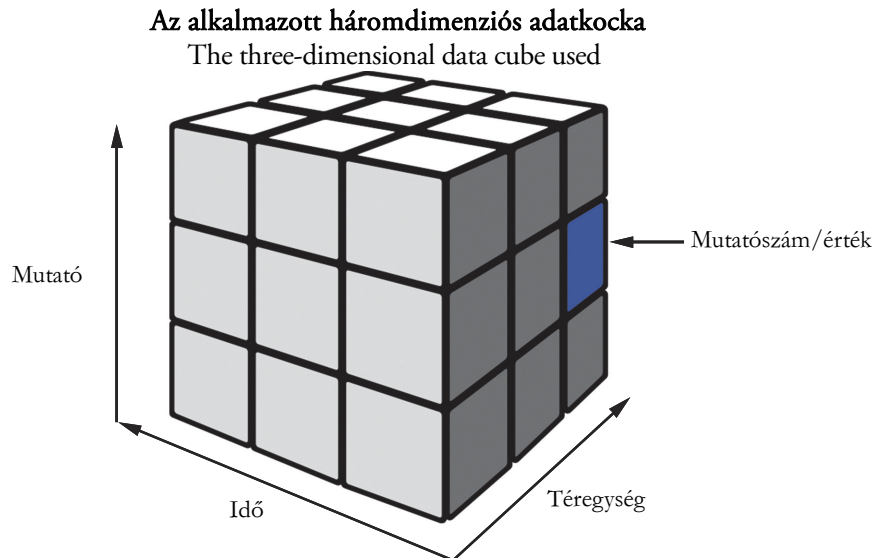
Ebben a fejezetben bemutatjuk és rendszerezzük mindazon főbb adatbázisokat és módszereket, amelyeket felhasználtunk.

Számos helyzetfeltárás áttanulmányozása után arra a tapasztalatra jutottunk, hogy bár többségüket különböző statikus vagy dinamikus elemzések sokasága jellemzi, de összecsatolásuk kizárólag elméleti síkon valósul meg. Ebből eredően az azonos típusú tervezési dokumentumok összehasonlítása és monitoringozása sem végezhető el. Ahogy már említettük, a fejlesztések alapvető problémája, hogy hatásuk előrelzése nehéz feladat, hiszen csak akkor válik ismertté a hatás, ha az már bekövetkezett. A jövőben realizálódó hatás és a tér teherbíró képességének számszerűsítése sokszor lehetetlen vagy nehezen megvalósítható. Hiszen a tér teherbíró képessége értelmezésünkben az az elméleti határpont, melyet nem lehet túllépni anélkül, hogy a tér és egyes pontjainak társadalma, környezete, valamint gazdasága ne károsodna. A fejlesztések negatív hatásai csak megfelelő menedzseléssel befolyásolhatók, amelyhez elengedhetetlen a hatások folyamatos értékelése a fejlesztés előtt, után, illetve közben is. Véleményünk szerint a teherbíró képesség ténylegesen nem fejezhető ki egyetlen számban, de kialakítható olyan küszöbérték, mely figyelmeztető értéket képvisel a döntéshozók számára a beavatkozások elkezdése érdekében, a további negatív hatások elkerülése végett.

A módszertan a kiválasztott mutatórendszer alapján egy statikus és egy dinamikus elemzés összekapcsolásával lehetőséget nyit a vizsgált térelem adottságainak/erőforrásainak elemzésére a fejlődés nyomon követhetősége, valamint a térelemek homogenitásának vagy heterogenitásának megállapítása céljából. A módszer biztosíthatja a rendszerszemléletű megközelítést, segítheti a széles körű adatbázison és korszerű módszertani feldolgozáson alapuló objektív stratégiaalkotáshoz szükséges lokális problémák, a regionális fejlődési tényezőket meghatározó legfontosabb elemek, hot spotok feltárását, a hatékony fejlesztési tevékenységek megalapozását. A legkisebb térelemek fejlődését befolyásoló fontosabb elemek beazonosítása azért is fontos, mert ezeken az alacsony versenyképességi tulajdonságokkal rendelkező vidéki területeken e hot spotok a fejlődés alappillérei lehetnek a jövő tervezési periódusaiban.

A kutatás korlátja területi szempontból Magyarország közigazgatási határa. Az alkalmazott módszertan segítségével az országban használt összes közigazgatási egység vizsgálatba vonható. Természetesen a viszonyítási pont mindig az adott közigazgatási egység felett álló valamelyik közigazgatási egység lehet. Az alkalmazott modell alapesetben (a vizsgált közigazgatási szint minden elemét egyszerre vizsgálva), összesen 250-féle kombinációs elemzést képes lefolytatni. Ennek sokszorosa is lehet a kombinációk száma, ha adott közigazgatási szint elemeinek csak bizonyos kombinációit vizsgáljuk meg. Települési szinten végeztük az elemzéseket, melyhez a szükséges viszonyítási alapot a járás, a megye, a régió és az ország jelentette.

2. ábra

Az informatikában használt adatkocka-elmélet szerint az adataink összességét úgy tekintjük, mintha a dimenziók egy n -dimenziós kocka pontjai lennének, ahol az n az egyes dimenziók számát jelöli. Az általunk használt – valamint a területi kutatásokban leginkább alkalmazható – háromdimenziós adatkocka alapegységei az egyes dimenziók által meghatározott helyen lévő mutatószámokból vagy értékekből állnak (2. ábra). Tehát a mutatószámok vagy értékek a kocka celláiban helyezkednek el, így egyértelműen azonosíthatók a mutató-idő-téregység hármásával. Például az adatkockánk legkisebb adattartalma: egy adott évben, egy adott településen a lakónépesség száma. A dimenziókhöz tartozhatnak hierarchiák is, melyek akár több szintet is jelenthetnek, egyszerűen kifejezve csoportosításokat alkothatunk. Ennek jó példája a téregység-dimenzió, mert 3 155 települést 174 járásba csoportosíthatunk, 20 megyébe (19 megye+főváros), ezeket további 8 régióba és további 3 nagyrégióba sorolhatjuk, amelyeket az ország mint fő egység foglal magában. Természetesen a téregységek szintjét akár az EU vagy a Föld szintjéig is emelhetnénk.

A háromdimenziós felépítésből és a hierarchikus szerkezetből kifolyólag az adatkockákon végzett elemzések, lekérdezések során szelekció, aggregálás, lefűrés, forgatás, szeletelés típusú műveleteket használhatunk. A hierarchikus felépítésből adódóan az adatok beazonosításához kódrendszer felépítése is szükséges. Az idő sík egy-szintű (év), a mutató sík háromszintű (multidimenzió, dimenzió, mutató), míg a téregység sík hatszintű (ország, nagyrégió, régió, megye, járás, település) egyedi azonosítót kapott. Az azonosítóknak köszönhetően az excelben alkalmazott módszertanra felépített kalkulátorral gyorsan és egyszerűen beazonosíthatóvá váltak a számításokhoz szükséges térelemek és a hozzájuk tartozó viszonyítási téregység adatai. Az

adatcockában szereplő négy dimenzió mentén alkotott mutatócsoportokat a vizsgált területi egységek fejlettségi és fejlődési szintjének feltárása céljából alakítottuk ki, mégpedig a helyi gazdaság, a társadalom, a környezet és az infrastruktúra területére. Így az alkalmazott módszertan szerint vizsgált négy dimenziót (környezet, infrastruktúra, helyi gazdaság, társadalom) összesen 40 darab vetített, alap- vagy származtatott mutató segítségével elemeztük, melyhez összesen 136 darab alapmutatót használtunk fel, közülük 15 vetítésre szolgált. A vizsgált időszak 2007-től 2018-ig terjedt és 11+1 évet ölelt fel, amelyből az első évet (2007) bázisévnek tekintettük.

Az összetett mutatórendszer kialakítása során két szempontot vettünk figyelembe. Egyrészt tudatosan törekedtünk arra, hogy csak olyan releváns mutatók kerüljenek be a vizsgálatba, melyek hasznos alap- és térbeli teljesítményértékelési (a továbbiakban TT-) információkkal szolgálhatnak a fejlesztési javaslatok megfogalmazása során. Másrészt, az adatok összehasonlítása érdekében vetített megoszlási, intenzitási és dinamikus viszonyszámokat alakítottunk ki a terület és a népességszám nagyságából fakadó torzító hatások kiküszöbölése érdekében.

A TT módszertan alkalmazásával a vizsgált területi egység különböző funkcionális területeinek folyamatait és eredményeit egy előre meghatározott szempontrendszer alapján összevetjük egy nagyobb területegység hasonló jellemzőivel. Vagyis ez egy olyan teljesítménymérési eljárás, amelynek során egy-egy területegység saját teljesítményét a térségi átlagteljesítménnyel hasonlítjuk össze annak érdekében, hogy kimutassuk azokat a területeket, amelyek fejlesztésre szorulnak, valamint azokat az erősségeket, amelyekre ezeket a fejlesztéseket alapozni lehet.

A módszertan összetettségéből adódóan szükségessé vált egy „alkalmazás” létrehozása. Erre az Excel programot választottuk, mely képletek és makrók segítségével végzi el a számításokat. Az alkalmazást térbeli teljesítményértékelési kalkulátornak (továbbiakban: TTK) neveztük el, ami képes automatikusan kiszámolni egy mutató fejlődési és fejlettségi értékeit, melyhez csak a mutatót és a viszonyítási szintet kell kiválasztani. Az adatcocka kódrendszerének köszönhetően a rendszer maga társítja össze a szükséges adatokat a 2 059 067 darabos adatcockából. A TTK – viszonyítási alaponként – közel 5 millió darab képletet futtat le, míg településsorosan meghatározza az egyes térelemek térbeli teljesítményét.

A TT tehát egy olyan szakértői módszer, amely a vizsgált térelem(ek) – kutatásba vont évek – különböző jellemzőit, tulajdonságait összeveti egy térség sajátosságaival, melyből egy előre összeállított szempontrendszer alapján meghatározza a térelem fejlettségét és fejlődését. A TT működési mechanizmusa az adott térelemet három síkon vizsgálja: mutató, dimenzió és multidimenzió (dimenziók összessége) mentén.

Először a dinamikus vizsgálat során a fejlődési részindexet (továbbiakban: FŐR) számítjuk ki. Ekkor a térelem(ek) – a tanulmányban a települések – mutatóinak évek közötti változását vizsgáljuk a viszonyítási térség – jelen esetben a járások, megyék, régiók, ország – változásához képest, a részindex alapján az egyes térelemeket fejlődési kategóriákba soroljuk, vagyis meghatározzuk a vizsgált térelem fejlődési szintjét (1. táblázat).

1. táblázat

A fejlődési részindex (FŐR) képletei
 Formulae for the progress sub-index (FŐR)

Mutató	
$FŐR_{d_{ij}} = \frac{\sum_{i=0}^n \left[\left(\frac{X_{d_{ij}} - X_{d_{ijt-1}}}{ X_{d_{ijt-1}} } \right) - \left(\frac{Y_{d_{ij}} - Y_{d_{ijt-1}}}{ Y_{d_{ijt-1}} } \right) \right]}{n} \cdot AT \subseteq P$	
Dimenzió	Multidimenzió
$FŐR_{d_i} \approx \frac{\sum_{i=0}^n FŐR_{d_{ij}}}{s}$	$FŐR = \frac{\sum_{i=0}^n FŐR_{d_i}}{d}$

Jelölések:

$FŐR_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i -edik dimenzió j -edik mutatójának fejlődési részindexe

$X_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i -edik dimenzió j -edik mutatójának tárgyévi értéke

$X_{d_{ijt-1}}$: a vizsgált térelem i -edik dimenzió j -edik mutatójának tárgyévét megelőző évi értéke

$Y_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem viszonyítási térségének i -edik dimenzió j -edik mutatójának tárgyévi értéke

$Y_{d_{ijt-1}}$: a vizsgált térelem viszonyítási térségének i -edik dimenzió j -edik mutatójának tárgyévét megelőző évi értéke

n : adathiánymentes évek száma

s : a mutatók száma

d : a dimenziók száma

AT : adattartalom:

- 1: ha a magas értéke tekinthető jó eredménynek
- -1: ha az alacsony értéke tekinthető jó eredménynek

\subseteq : megfeleltetés

P : pontozás, ha a $\frac{\sum_{i=0}^n \left[\left(\frac{X_{d_{ij}} - X_{d_{ijt-1}}}{|X_{d_{ijt-1}}|} \right) - \left(\frac{Y_{d_{ij}} - Y_{d_{ijt-1}}}{|Y_{d_{ijt-1}}|} \right) \right]}{n} \cdot AT$ képlet értéke

- nagyobb, mint 1, akkor az eredmény 100
- kisebb, mint -1, akkor az eredmény -100
- -1 és 1 közötti, akkor az eredmény a képlet érték · 100

A pontszám korlátozásának oka a mutatók túlsúlyának csökkentése a dimenziós értékekben.

$FŐR_{d_i}$: a vizsgált térelem i -edik dimenzió fejlődési részindexe

\approx : kerekítés egész számokra

$FŐR$: a vizsgált térelem fejlődési részindexe (multidimenziós).

A dinamikus vizsgálatot a statikus követi, a fejlettségi részindex (továbbiakban: FeR) számítása. Ennek során a térelem(ek) mutatóinak eltérését vizsgáljuk a viszonyítási térség értékéhez a vizsgált években, mely eltérési értékek alapján a tér-

elem(ek)et egy fejlettségikategória-rendszerbe soroljuk be, vagyis meghatározzuk a vizsgált térelem(ek) fejlettségi szintjét (2. táblázat).

2. táblázat

A fejlettségi részindex (FeR) képletei
Formulae for the development sub-index (FeR)

Mutató	
$FeR_{d_{ij}} = \frac{\sum_{i=0}^n (X_{d_{ij}} - Y_{d_{ij}}) / Y_{d_{ij}} }{n} \cdot AT \subseteq P$	
Dimenzió	Multidimenzió
$FeR_{d_i} \approx \frac{\sum_{i=0}^s FeR_{d_{ij}}}{s}$	$FeR = \frac{\sum_{i=0}^d FeR_{d_i}}{d}$

Jelölések:

$FeR_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió j-edik mutatójának fejlettségi részindexe

$X_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió j-edik mutatójának tárgyévi értéke

$Y_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem viszonyítási térségének i-edik dimenzió j-edik mutatójának tárgyévi értéke

n : évek száma

s : a mutatók száma

d : a dimenziók száma

AT : adattartalom:

- 1: ha a magas értéke tekinthető jó eredménynek
- -1: ha az alacsony értéke tekinthető jó eredménynek

\subseteq : megfeleltetés

P : pontozás, ha a $\frac{\sum_{i=0}^n (X_{d_{ij}} - Y_{d_{ij}}) / |Y_{d_{ij}}|}{n} \cdot AT$ képlet értéke

- nagyobb, mint 1, akkor az eredmény 100
- kisebb, mint -1, akkor az eredmény -100
- -1 és 1 közötti, akkor az eredmény a képlet érték *100

A pontszám korlátozásának oka a mutatók túlsúlyának csökkentése a dimenziós értékekben.

FeR_{d_i} : a vizsgált térelem i-edik dimenzió fejlettségi részindexe

\approx : kerekítés egész számokra

FeR : a vizsgált térelem fejlettségi részindexe (multidimenziós).

A módszertan a statikus és a dinamikus vizsgálat eredményeit egy térbeli teljesítményértékelési indexben (továbbiakban: TTI) egyesíti, mely mutató egyszerre ad reális képet a vizsgált térelem fejlettségi és fejlődési szintjéről (3. táblázat).

3. táblázat

A térbeli teljesítményértékelési index (TTI) képletei
 Formulae for the spatial performance index (TTI)

Mutató	Dimenzió	Multidimenzió
$TTI_{d_{ij}} = \frac{F\acute{O}R_{d_{ij}} + FeR_{d_{ij}}}{2}$	$TTI_{d_i} = \frac{F\acute{O}R_{d_i} + FeR_{d_i}}{2}$	$TTI = \frac{F\acute{O}R + FeR}{2}$

Jelölések:

 $TTI_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió j-edik mutatójának térbeli teljesítményértékelési indexe $F\acute{O}R_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió j-edik mutatójának fejlődési részindexe $FeR_{d_{ij}}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió j-edik mutatójának fejlettségi részindexe TTI_{d_i} : a vizsgált térelem i-edik dimenzió térbeli teljesítményértékelési indexe $F\acute{O}R_{d_i}$: a vizsgált térelem i-edik dimenzió fejlődési részindexe FeR_{d_i} : a vizsgált térelem i-edik dimenzió fejlettségi részindexe TTI : a vizsgált térelem térbeli teljesítményértékelési indexe (multidimenziós) $F\acute{O}R$: a vizsgált térelem fejlődési részindexe (multidimenziós) FeR : a vizsgált térelem fejlettségi részindexe (multidimenziós).

A TT osztályozását a 4. táblázat szemlélteti, mely az alkalmazott módszertani séma alapján 7 kategóriát képez (dinamikusan fejlődő, fejlődő, fejlődésnek indult, stagnáló, lemaradó, hanyatló, leszakadó) egy –100-tól 100-ig terjedő skálán. A 7 kategóriát a dimenziószinten lefuttatott 129 024 darab elemzésből származó eredmény – szórása és kiugró értékei – alapján alakítottuk ki.

4. táblázat

A TT szempontrendszere, osztályozása
 Criteria and classification of spatial performance evaluation (TT)

Osztályozás		
osztályozási skála		megnevezés
≥ 30	≤ 100	Dinamikusan fejlődő
≥ 15	< 30	Fejlődő
≥ 5	< 15	Fejlődésnek indult
≥ -5	< 5	Stagnáló
≥ -15	< -5	Lemaradó
≥ -30	< -15	Hanyatló
≥ -100	< -30	Leszakadó

Az összetett módszertan számos lehetséges elemzést biztosít számunkra a jelentős számú viszonyítási alaphoz köszönhetően, az objektív nézőpont megtartása mellett. Természetesen a viszonyítási alap korlátot is jelent, hiszen járási szintű viszonyítási alap esetén csak települési és mikrotérségi szintű TT-t számolhatunk ki. Országos szintű viszonyítási alap esetén akár települési, járási, megyei, régiós és országos, valamint általunk meghatározott mikro- vagy specializált térségszintű FeR, FÖR és TTI értékelés is lehetségessé válik. Természetesen, összetett elemző rendszer lévén

az alkalmazott program (Excel) teljesen automatikusan (függvények és makrók segítségével) végzi a számításokat.

Reális képet ilyen jelentős inputadat (települések száma) mellett úgy kaphatunk, ha a területi elemzés állandó módszerei közé tartozó térképes ábrázolást alkalmazzuk. A térkép főként illusztratív eszköz, de elemzési módszerként is hasznosítható, hiszen fontos szerepet tölt be a jelenségek, folyamatok, egyes objektumok térbeli eloszlásának megjelenítésében, valamint a területi sajátosságok, törvényszerűségek és kölcsönös összefüggések feltárásában. Az adattömegek térképes megjelenítésében a térinformatika nyújt segítséget, ami térképes formában ábrázolja az adatokat. Ezért QGIS program segítségével térképeken ábráztuk az adatokat.

A földrajzi információs rendszer (geographic information system – GIS) egy olyan számítógépes rendszer, melyet földrajzi helyhez kapcsolódó adatok gyűjtésére, tárolására, kezelésére, elemzésére, a levezetett információk megjelenítésére, a földrajzi jelenségek megfigyelésére, modellezésére dolgoztak ki. Így a térinformatika biztosítani tudja számunkra, hogy az adatokból a térbeli elemzéseket követően értékes információkhoz juthassunk, amelyek alapjául szolgálhatnak minden olyan szakmai feladat megoldására, melyben a földrajzi helynek meghatározó szerepe van.

Eredmények és értékelésük

A TT módszertanának felépítése mentén haladva mutatjuk be az egyes dimenziók, valamint a multidimenziók szintjén elért eredményeket.

A helyi gazdaság teljesítményértékelése

A helyi gazdaság, mint az egyik legfontosabb dimenzió minden területi kutatásban – így ebben a kutatásban is – kitüntetett helyen szerepel. Jelentősége abban rejlik, hogy tovagyűrűző hatása – beleértve a többi dimenzió befolyását is – az összes dimenzió közül ennek a legnagyobb.

A FeR országos viszonylatban mutatja a legrosszabb helyzetet, mert a település-állomány 92%-a a „hanyatlást mutató” csoportba, 73%-a ezen belül a leszakadó kategóriába tartozik, vagyis ezen települések fejlettsége országos viszonylatban nagyon alacsony. Összesen 151 település „mutat fejlődést” és 106 stagnáló állapotot a vizsgált időszakban. FeR alapján jelentősek a területi egyenlőtlenségek az ország helyi gazdaságában településszinten, amely abban is megmutatkozik, hogy a helyi gazdaság esetében a legjobb és a legrosszabb értékelés közötti különbség 127 pont, a lehetséges 200-ból. Jelentősebb fejlődést a 10 ezer fő feletti városok értek el, mint – csökkenő sorrendben – Siófok, Komárom, Győr, Paks, Budapest, Balatonfüred, Sárvár, Budaörs, Eger, Esztergom, Törökbálint, Sopron, Tiszaújváros, Keszthely. Természetesen kisebb települések is mutattak dinamikus fejlődést, de esetükben ennek háttérében a rossz kiindulási érték után elvégzett településszintű fejlesztés vagy gazdasági beruházás áll. Meg kell említeni, hogy a leszakadó kategóriába tartozó települések között is vannak a budapesti agglomerációba tartozó 10 ezer fő feletti lakossággal rendelkező városok: Isaszeg, Dunakeszi, Tököl, Maglód, Szigethalom,

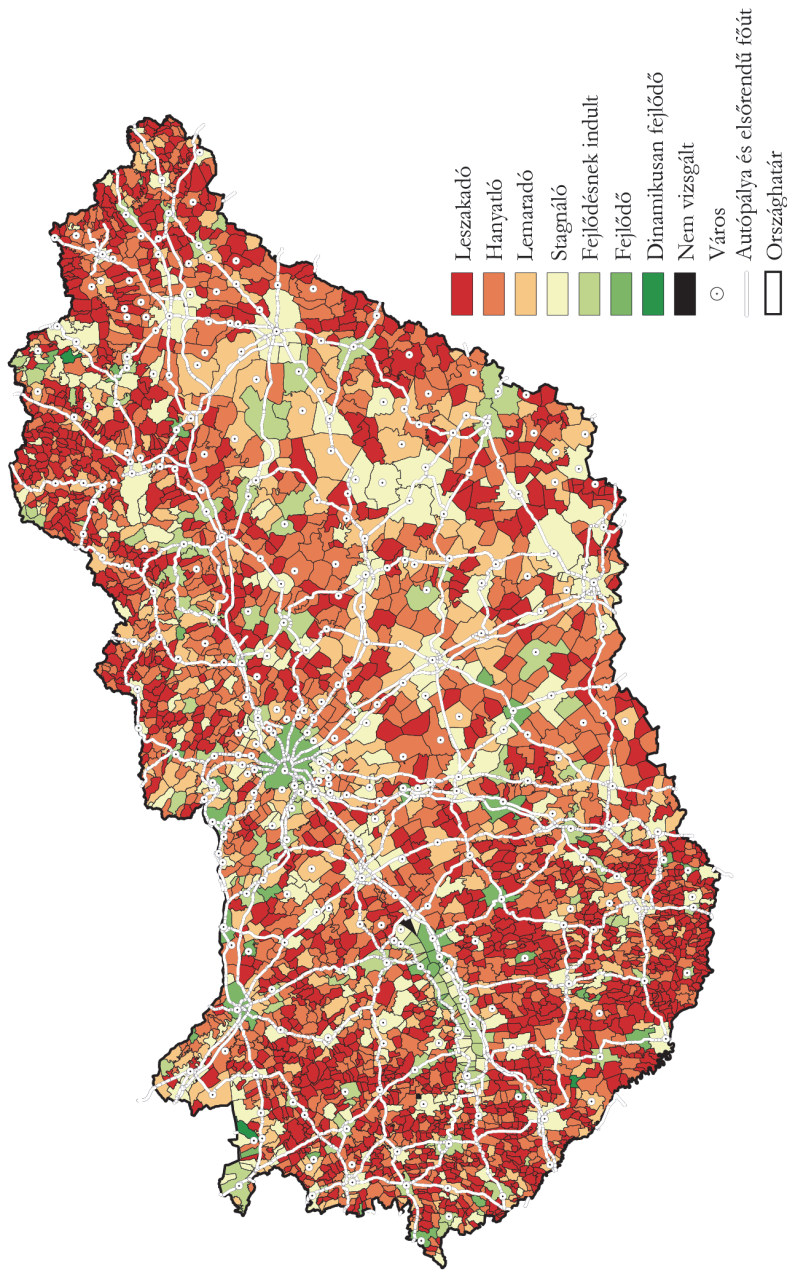
Pécel. Véleményünk szerint ennek háttérében az áll, hogy e városok helyi gazdasági adottságai nem bírták el a rájuk nehezedő demográfiai nyomást, ugyanis az adatok alapján a vizsgált időszakban ezekbe a városokba jelentős volt a bevándorlás.

Országos viszonylatban a települések FÖR indexe nem mutat jelentős eltérést a járási, a megyei és a régiós viszonyítási értékektől. Vizsgálatainkból arra a következtetésre jutottunk, hogy azon települések, melyek minden évben adott kategóriába tartoztak, felülről jövő kezdeményezés nyerteseinek vagy veszteseinek tekinthetők. Az említett települések közel 60%-a város vagy 2 ezer fő feletti lakossággal rendelkező község. A fennmaradó 40% jelentős része pedig olyan község, mely vagy agglomerációs gyűrűbe tartozik, vagy kedvezményezett településnek számít, vagy területfejlesztési szempontból kiemelt térségbe tartozik. A leszakadó kategóriába sorolt települések nagy többsége a leghátrányosabb helyzetű térségekben – Észak-Magyarországon, valamint a Nyugat- és Dél-Dunántúlon – koncentrálódik, és 89%-a 500 fő alatti település. Így megállapítható, hogy országos viszonylatban fejlettség és fejlődés tekintetében a törpe- és aprófalvas települések teljesítenek a legrosszabbul, ami azzal magyarázható, hogy ezeken a településeken minimális mértékben vagy egyáltalán nincs is jelen a piaci alapon működő gazdaság.

Országos viszonylatban a két részindexből számított TTI (3. ábra) alapján megállapítható, hogy Magyarország településállományának 5%-a „fejlődést mutató”, 8%-a stagnáló és 87%-a „hanyatlást mutató” kategóriába, utóbbi 52%-a leszakadó kategóriába tartozik. A fejlődő vagy dinamikusan fejlődő 160 település közül minden második városi jogállású, melynek egyik fele 10 ezer fő feletti lakossal rendelkező megyei jogú vagy agglomerációba tartozó város, a másik fele 10 ezer fő alatti lakossal rendelkező agglomerációs vagy területfejlesztési szempontból kiemelt térség (például a Balaton környéke). A leszakadó 1450 település 99%-a község, 93%-a 2 ezer fő alatti, 78%-a 1 ezer fő alatti lakossal rendelkezik – mely az összes kis-, apró- és törpefalvak 63%-a –, valamint 54%-a kedvezményezett besorolású. A 3. ábra és az ismertetett adatok alapján a helyi gazdaság kapcsán könnyen felismerhető az az összefüggés, hogy a települések között lakónépességnagyság-kategória szerint meghatározó teljesítménybeli különbségek vannak, amit a felhasznált szakirodalom is alátámaszt a tekintetben, hogy a magasabb lélekszámú térségek tőkevonzó képessége jóval nagyobb, mint a kisebb lélekszámúaké. Meg kell továbbá említeni egy másik fontos összefüggést is, a gazdaság és a közvetlen környezet kapcsolatát. A TT-ből kiderült, hogy az azonos lakónépességnagyság-kategóriába tartozó települések közül azok tudtak fejlődni, amelyek közvetlen környezetük adottságait gazdasági előnnyé tudták kovácsolni. Vagyis a környezeti, a domborzati, a vízrajzi, a földrajzi, a táji vagy kulturális adottságaikat a turizmuson keresztül sikeresen kapcsolták be a gazdaságukba. Továbbá fontos tényezőt jelent a gazdaság szempontjából az infrastruktúrális csomópontok térbeli elhelyezkedése, hiszen ahogy azt a 3. ábra mutatja, a fejlődő és a stagnáló települések jelentős része a főbb közlekedési folyosók mentén helyezkedik el. A helyi gazdaság és társadalom fejlődését nagyban meghatározza az infrastruktúra állapota, a következő alfejezetben ezeket az elemeket vizsgáljuk (Papp et al. 2021, Egri–Kószegi 2020).

3. ábra

A helyi gazdaság térbeli teljesítményértékelési indexe (TTI), országos viszonyításban, 2020
 Spatial benchmarking index (TTI) of the local economy, national comparison, 2020

Forrás: saját elemzés alapján saját szerkesztés QGIS alkalmazásával (2020).

Az infrastruktúra teljesítményértékelése

Az országos viszonyítás mellett lefolytatott vizsgálat nagyobb mértékű területi különbséget vázol fel az egyes települések infrastrukturális fejlettsége kapcsán, mint a többi közigazgatási egység esetén. Az infrastruktúra FeR indexe (4. ábra) országos viszonylatban mutatja a legrosszabb helyzetet, mert a településállomány 75%-a hanyatlást mutat, ebből 21% leszakadó és 34% hanyatló kategóriába tartozik, vagyis ezen települések fejlettsége országos viszonylatban rendkívül alacsonynak számít. A vizsgált időszakban összesen 376 település „mutat fejlődést” és 417 stagnálást. Településszinten már jelentősek a területi egyenlőtlenségek az ország infrastrukturális fejlettségében. Az adatok alapján Magyarország jellemzően 3 részre oszlik fejlettség alapján, hasonlóan Faragó (1999) „nyertes vesztes” megállapításához. Az általa Szeged–Budapest–Győr vonalában megállapított fejlett övezet kiegészíthető egy Budapestről – az autópályák mentén – csillagszerűen kiinduló sávossal, valamint az ország keleti részén, Debrecen környékén kialakuló hot spottal. Az infrastruktúra kapcsán a legjobb és a legrosszabb értékelés közötti különbség országos viszonyításban a lehetséges 200-ból 100 pont volt. Jelentősebb fejlődést a 10 ezer fő feletti budapesti agglomerációba tartozó, valamint Balaton környéki városok értek el, mint – csökkenő teljesítmény alapján – Siófok, Érd, Budaörs, Törökbálint, Dunakeszi, Halásztelek, Vecsés, Balatonfüred, Szigetszentmiklós, Maglód, Budakeszi. A kisebb települések fejlődésének hátterében ebben az esetben is a rossz kiindulási érték után történt településszintű fejlesztés vagy országos szintű (pályázati) infrastruktúraberuházás útján elért eredmények, illetve a területi besorolás (területfejlesztési szempontból kiemelt térség, agglomeráció) állnak. A leszakadó és hanyatló kategóriába többségében azon települések tartoznak, melyeket a leghátrányosabb helyzetű települések jelzővel szoktak a területi kutatások említeni. Ilyen például a Dunántúl aprófalvas településállománya, valamint az ország határa mentén Nógrád megyétől egészen a keleti országrészig elhelyezkedő települések. Jól kivehető továbbá a napjainkban egyre többször kimutatott Heves megyei hot spot is.

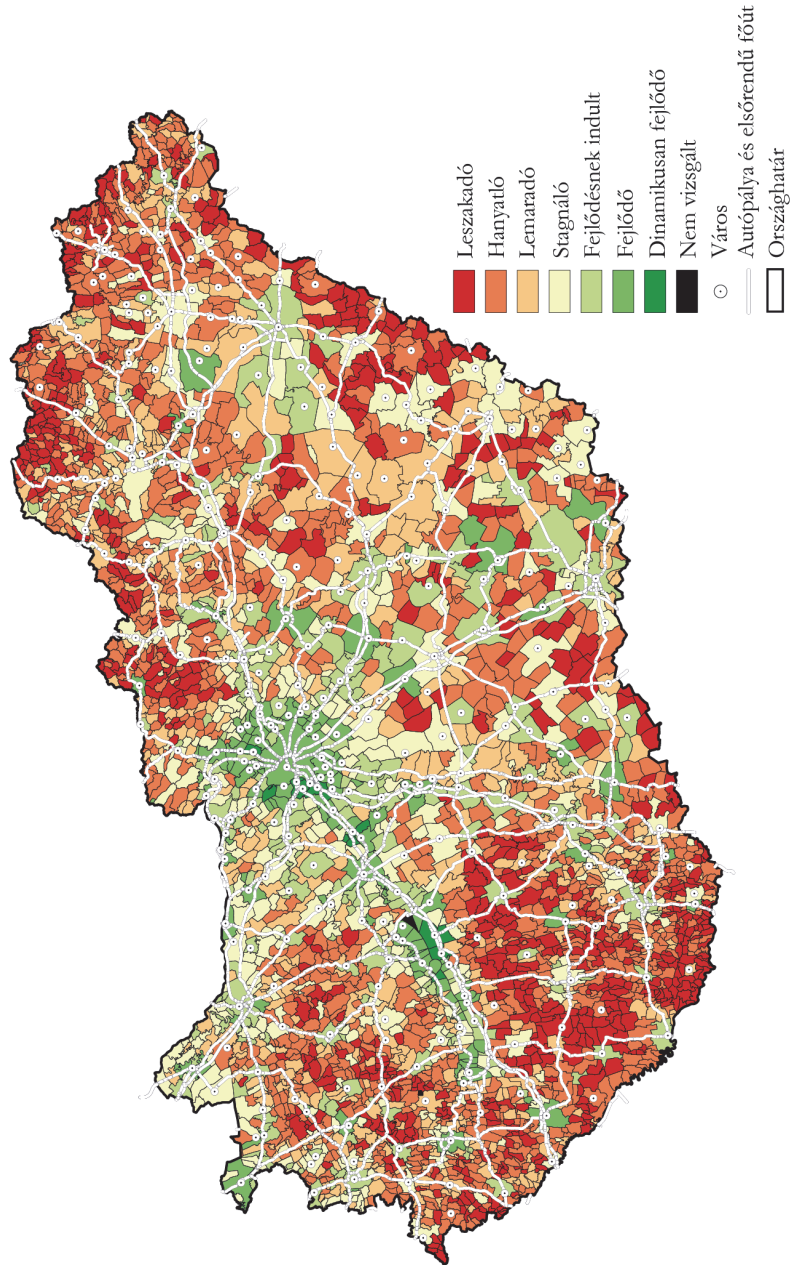
Országos viszonylatban a települések FeR indexe nem mutat jelentős eltérést a járási, a megyei és a régiós viszonyítási értékektől. Vizsgálatainkból kiderült, hogy a „fejlődést mutató” települések (a teljes településállomány 23%-a) közel 3%-a város, 25%-a agglomerációs területhez, 31%-a szabad vállalkozói zónába tartozik, 27%-a kedvezményezett besorolású és 32%-a 1 ezer fő alatti lakossággal rendelkező község. Ebből arra következtettünk, hogy a vizsgált 10 évben többségében csak azok a települések tudtak fejlődni, amelyeket a területfejlesztési politika valamely kiemelt térségbe sorolt (kedvezményezett térség, szabad vállalkozói zóna stb.), vagyis „külső”, általuk nem feltétlenül befolyásolható körülményeknek (akárcsak a SWOT-elemzésben) köszönhetik mutatóik javulását. Előfordulhat továbbá, hogy a hátrányos helyzet előnyt jelentett számukra a pályázati források elnyerésében, mely szín-

tén elősegítette a fejlődésüket. A leszakadó kategóriába tartozó települések – a teljes településállomány nem egész 4%-ának – 76%-a apró- vagy törpefalvas település, jellemzően Dél-Dunántúlon. Az adatok alapján ezeken a településeken hot spotként jelentkeznek az alacsony lélekszámú, csökkenő számú és elöregedő lakosság okozta infrastrukturális (közcsatorna, gázhálózat, általános iskola, kiépített úthálózat) hiányosságok. Ezek azért alakultak ki, mert vagy a beruházásuk, vagy a fenntartásuk költséges, valamint finanszírozásuk a település részéről lehetetlen, az állam részéről pedig a beruházás hasznosulási, megtérülési szintje igen alacsony. A csekély mértékű fizetőképes keresletből, valamint az elöregedő társadalomból adódóan mutatószinten a személygépkocsi-állományban és az internet-előfizetések számában figyelhető meg lemaradás.

Országos viszonylatban a két részindexből számított TTI (5. ábra) alapján megállapítható, hogy Magyarország településállományának 13%-a a „fejlődést mutató” összevont kategóriába, 28%-a a stagnáló kategóriába és 59%-a a „hanyatlást mutató” összevont kategóriába tartozik, utóbbinak 2%-a a leszakadó kategória. A fejlődő vagy fejlődésnek indult 418 település 34%-a városi jogállású, melynek 60%-a 10 ezer fő feletti lakossal rendelkező megyei jogú város vagy járási központ, valamint agglomerációba tartozó település. A fennmaradó 40% nagyobb része 2 ezer és 10 ezer fő közötti lakossal rendelkező agglomerációs térségbe tartozó község. A leszakadó és hanyatló 1807 település 94%-a község, 86%-a 2 ezer fő alatti, 66%-a 1 ezer fő alatti lakosságszámú – mely az összes kis-, apró- és törpefalvak 69%-a –, valamint 64%-a valamilyen kedvezményezett besorolású. A 4. ábra és a felsorolt adatok alapján könnyen felismerhető az az infrastruktúrával kapcsolatos összefüggés – a helyi gazdasághoz hasonlóan –, hogy jelentős és meghatározó teljesítménybeli különbségek vannak a települések között lakónépességnagyság-kategória szerint. Emellett meg kell említeni egy másik fontos összefüggést, a helyi és az országos jelentőségű infrastruktúra kapcsolatát. A TT-ből kiderült, hogy fejlődést azon települések tudtak elérni, amelyek nagyobb városok agglomerációs térségébe tartoznak, vagy fontosabb közlekedési folyosók mentén helyezkednek el. Az elemzéseinket tovább szélesítve a következő alfejezetben a multidimenzionális teljesítményértékelés eredményeit ismertetjük.

4. ábra

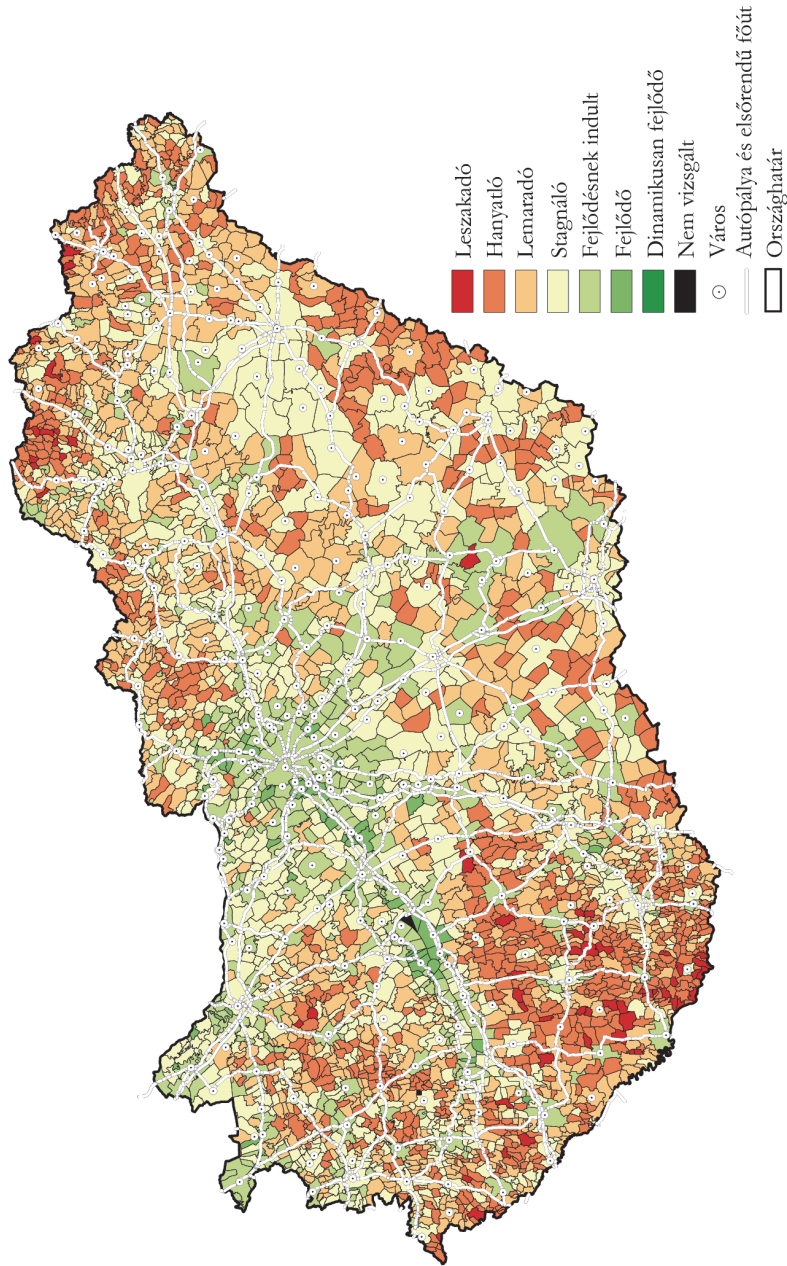
Az infrastruktúra fejlettségi részindexe (FeR), országos viszonyításban, 2020
 Infrastructure development sub-index (FeR), national comparison, 2020

Forrás: saját elemzés alapján saját szerkesztés QGIS alkalmazásával (2020).

5. ábra

Az infrastruktúra térbeli teljesítményértékelési indexe (TTI), országos viszonyításban, 2020
Infrastructure spatial benchmarking index (TTI), national comparison, 2020

Forrás: saját elemzés alapján saját szerkesztés QGIS alkalmazásával (2020).

Multidimenzionális teljesítményértékelés

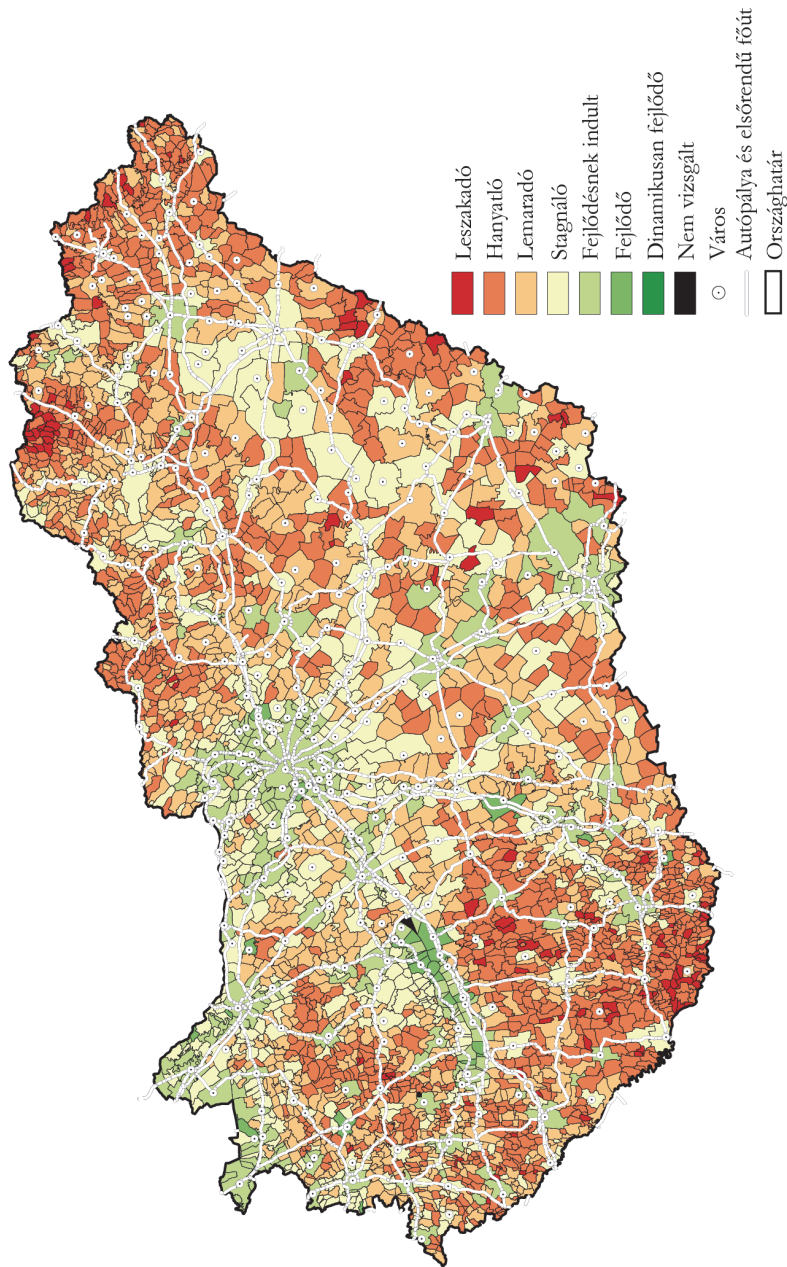
Országos viszonylatban a települések multidimenzionális FeR indexe esetében legnagyobb a területi egyenlőtlenség. A Balaton és térsége, Budapest és agglomerációja, valamint nagyobb lélekszámú városai, illetve az ország 2 ezer és 10 ezer fő közötti községei mutatnak csak fejlődést. Az országosan hanyatlással jellemezhető koncentrált területek a hátrányos helyzetű területektől az ország központja felé terjednek ki, a megyei és a régiós viszonyításhoz képest. Ezen egybefüggő területeket a főbb közlekedési folyósók fejlett térségei bontják meg, de még infrastrukturális adottságaik sem hatnak oly mértékben rájuk, hogy a települések fejlettségét az átlagos szint fölé emeljék. Országos szinten a fejlettséget legnagyobb mértékben meghatározó dimenzió – a területi egyenlőtlenség szempontjából homogenitást mutató környezeti dimenzió figyelmen kívül hagyásával – a társadalom 49, majd az infrastruktúra 43 és a helyi gazdaság 9%-ban.

A FeR index alapján az ország településállományának 28%-a (területének közel a fele) mutat fejlődést. Országos szinten a fejlődést legnagyobb mértékben meghatározó dimenzió – szintén a környezeti dimenzió figyelmen kívül hagyásával – az infrastruktúra 55, majd a társadalom 28 és a helyi gazdaság 17%-ban. Az infrastruktúra magas aránya véleményünk szerint nemcsak a dimenzióban lévő mutatók fejlődését tükrözi, hanem azt is, hogy az meghatározó térszervező elemként van jelen a területi egyenlőtlenségben. Tehát az infrastruktúra ad lehetőséget arra, hogy a gazdasági és a társadalmi jólét kialakulhasson adott településen. Fontos szerepet tölt be a város-vidék, a centrum-periféria kapcsolatban és az áruk, a szolgáltatások és a magas jövedelmet garantáló munka elérésében. Az eddigi vizsgálatok közül a multidimenzio szintjén országos viszonylatban a fejlődés mutatja a legkisebb területi különbséget (a lehetséges 200 pontból 50 pont). Tágan értelmezve kijelenthetjük, hogy az ország egyenletes fejlődése településszinten részben megvalósul. Leszakadó település nincs, hanyatló is csak 179 darab, azaz a teljes településállomány 5,6%-a.

Az egyes dimenziók országos viszonyítási alappal készült TTI-einek (6. ábra) kapcsolatát korrelációs számítással is megvizsgáltuk. Míg a legerősebb kapcsolatot (0,557) a társadalom és az infrastruktúra mutatta, addig a leggyengébbet (0,267) a környezet és a helyi gazdaság. Az egyes kapcsolatok átlaga alapján meghatároztuk a dimenzióknak a települések multidimenzio indexén belüli szerepét (infrastruktúra: 0,491; társadalom: 0,430; környezet: 0,386; helyi gazdaság: 0,347). A korrelációs vizsgálat értékelési kritériuma alapján az átlagos kapcsolatot közepesen pozitívnak tekintve, a dimenziók között pozitív összefüggés van, de egyik sem befolyásolja teljes mértékben a másikat. A TTI kapcsán azt is megvizsgáltuk, hogy mely mutatók határozzák meg legnagyobb mértékben a teljesítményt (a környezet 46, a társadalom 25, az infrastruktúra 23 és a helyi gazdaság 6%-ban). A települések teljesítményét jelentősen befolyásolja az infrastruktúra szintje, hiszen kapcsolatban áll számos egyéb tényezővel, valamint az egyre jelentősebben felértékelődő környezet is (melyre Magyarország turizmusa is épül). A mindkét vizsgálatban utolsó helyen álló helyi gazdaság szerepe pedig azért ilyen kicsi, mert a másik három dimenzió megléte és minőségi állapota nélkül a helyi gazdaság nem képes kibontakozni.

6. ábra

Multidimenzióális térbeli teljesítményértékelési index (TTI), országos viszonyításban, 2020
 Multidimensional spatial benchmarking index (TTI), national comparison, 2020

Forrás: saját elemzés alapján saját szerkesztés QGIS alkalmazásával (2020).

Az összesített eredményként is felfogható, országos viszonyítási alappal készült TTI (6. ábra) kapcsán megállapítottuk, hogy jelentős teljesítményt azon települések tudnak elérni, amelyek a következő tulajdonságokkal rendelkeznek: közigazgatási szerepük magas, és/vagy nagyváros agglomerációs övezetében tartoznak, és/vagy turisztikai szempontból kedvelt földrajzi egység közelében helyezkednek el, és/vagy közlekedési folyosók mentén találhatóak, és/vagy a Szeged–Budapest–Bécs-tengelyt érintik, valamint társadalmi, infrastrukturális és környezeti adottságaik optimálisak a helyi gazdaság kialakítására, fenntartására.

Alacsony teljesítményt pedig azon települések érnek el, amelyek a következő tulajdonságokkal rendelkeznek: a fejlődés kapcsán említett tételeket nem tudják teljesíteni és/vagy; lakónépességük nem éri el az 1 ezer főt és/vagy; vonzásközpont nélküli térségben helyezkednek el.

Összefoglalás, következtetések és javaslatok

Több szempontból is hasznos az objektív helyzetfeltárás elméleti háttéréhez kapcsolódó strukturált ismeretek összefoglalása, amely a gyakorlati életben hatékonyan segítheti a stratégiatervezéssel foglalkozó önkormányzati munkatársak, helyi akciócsoportok (HACS), valamint oktatási segédanyag formájában akár az oktatók és a hallgatók munkáját is. Így javasoljuk hasonló módon összegyűjtött ismeretek alkalmazását a területfejlesztéssel kapcsolatos oktatási anyagokban.

Ugyanez igaz a területi adatkocka elméletére is. Bármely szegmens területi tervezéssel, fejlesztéssel foglalkozó munkatársainak, kollégáinak vagy oktatóinak/hallgatóinak fontos és hasznos lehet az adatgyűjtés keretbe foglalása. A nagy mennyiségű adat korrekt kezelése, rendszerezése, hierarchizálása és kódolása pontosabbá, hitelesebbé teheti a későbbi vizsgálati eredményeket. Ebből kifolyólag javasoljuk az adatkocka-elmélet népszerűsítését a kutatók körében és hasznosítását a területi kutatásokban.

A fejlesztési koncepciók szemszögéből külön érdemes kiemelni, hogy a mutatórendszer a nemzeti és a nemzetközi forrásokat is számba veszi, vagyis következtetni tudunk azok pozitív és negatív hatásaira, a források felhasználásának hatékonyságára. Az egyszerre megvalósított statikus és dinamikus elemzéssel a járási, a megyei, a régiós és az országos szintű adatokhoz viszonyított fejlődés és fejlettség egyaránt kimutatható.

A skálázott indexszámok segítségével gyorsan és szemléletesen feltárhatók a térségi összefüggések, amelynek tipikus formája a térképes megjelenítés. Így fontosnak tartjuk, hogy minél szélesebb körben épüljenek be a GIS-ismeretek a területi elemzésekkel foglalkozó képzésekbe. Ilyen jellegű ábrázolást a kormányzati munkában is használnak, például a kedvezményezett területek besorolásának illusztrálására. Mivel a TT módszertana nagymértékben hasonlít a kormányzat által kialakított struktúrához, továbbá képes a települések kategorizálására is, így használata akár a legfelsőbb szintű döntéshozatal munkáját is segítheti.

A szakirodalom és kutatásunk alapján szükségesnek tartjuk a településszintű adatgyűjtés és adatszolgáltatás törvényi vagy rendeleti szintű megfogalmazását, valamint annak szankciókkal történő betartatását, hiszen a jelenlegi adatbázisok nagyon szűk spektrumát adják vissza a térnek, és sokszor azt is hiányosan (például előfordul éves adathiány is). Továbbá közigazgatási egységek létrejötte vagy szétválása esetén az adatbázisok visszavezetésére is szükség van, ami a legtöbb jelenlegi adatbázis esetén nem történt meg.

A járási szintű TT vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy fejlődést és fejlettséget a járási központok, valamint a közvetlen környezetükben lévő települések tudnak felmutatni. Míg fejlettség szempontjából a társadalmi, addig fejlődés szempontjából az infrastrukturális tényezők a meghatározók, a helyi gazdaság azonban mindkét szempontból hanyatlást mutat. Teljesítmény szempontjából az infrastruktúra és a környezet dimenzió mutatkozik járási szinten erős pontnak.

Megyei viszonyításban vizsgálatunk kimutatta, hogy fejlettség szempontjából jelentős a szakadék a fejlődő és a hanyatló települések között, mértékben és a települések számában egyaránt. Átlagon felüli fejlettséget a nagyobb lélekszámú települések az infrastruktúra és a társadalom fejlettségének köszönhetően értek el, míg a fejletlen területek esetében helyi gazdaságuk átlag alatti szintje a jellemző. Fejlődés szempontjából a környezet, a társadalom és az infrastruktúra meghatározó a települések jelentős részén, de a fejlődés mértéke annyira kiegyensúlyozott, hogy a területi különbségek csökkenése nem figyelhető meg megyei szinten. Megyei szinten is a környezet és az infrastruktúra magas szintje jellemzi az átlagon felül teljesítő településeket (nagyobb városok, agglomerációs térségek, valamint turisztikai övezetek).

Régiós viszonylatban a TT módszertan eredményeiből azt a következtetést vontuk le, hogy a fejlettségben ugyan eltérő mértékben, de jelentős területi különbségek mutathatók ki a települések között. Ezek a hot spotok régiókon belül koncentráltan helyezkednek el. Ezeket a koncentrált térségeket az összes dimenzió esetében az aprófalvas települések jelentik. A régiós határokat figyelmen kívül hagyva a fejlett területek a főbb közlekedési folyosók mentén, fejlettségi tengelyekként jelennek meg az országban, kiemelkedően a társadalmi dimenzió esetében. A fejlődés minden dimenzió szerinti tanulmányozásából azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy megyei és régiós szinten a települések fejlődése nem tér el jelentősen egymástól, mert a megyei és a régiós fejlődési trendek nagyon hasonlóak. Vagyis a települések fejlődése és az általa előidézett fejlettség megyei és régiós szinten azonos, így a teljesítményük alapján a megyei és a régiós területi versenyben betöltött szerepük is azonos.

Fejlettség szempontjából az országosan hanyatlást mutató koncentrált területek kiterjedtsége a hátrányos helyzetű területektől az ország központja felé terjed, a megyei és a régiós viszonyításhoz képest. Ezen egybefüggő területeket a főbb közlekedési folyosók fejlett térségei bontják meg, de még ezek infrastrukturális adottságai sem hatnak oly mértékben a településekre, hogy fejlettségüket az átlagos szint fölé

emeljék. Az adatok is azt bizonyítják, hogy országos szinten a fejlettséget legnagyobb mértékben meghatározó dimenzió – a területi egyenlőtlenség szempontjából homogenitást mutató környezeti dimenzió figyelmen kívül hagyásával – a társadalom, majd az infrastruktúra és utolsó helyen a helyi gazdaság. A vizsgálat alapján a fejlődés tekintetében az ország településállományának 28%-a „fejlődést mutat”. Az adatok elemzése után megállapítható, hogy az infrastruktúra nagy arányban határozza meg a fejlettséget, mely véleményünk szerint nemcsak a dimenzióban lévő mutatók fejlődését tükrözi, hanem azt is, hogy meghatározó térszervező elemként van jelen a területi egyenlőtlenségekben. Tehát az infrastruktúra lehetővé teszi a gazdasági és a társadalmi jólét egy adott településen történő kialakulását. Ezek alapján azt a következtetést vontuk le, hogy a települések teljesítményét jelentősen meghatározza az infrastruktúra szintje, ami kapcsolatban áll számos egyéb tényezővel is, valamint az egyre inkább felértékelődő környezetünk (melyre Magyarország turizmusa is épül) állapota is nagymértékben befolyásolja azt. A két vizsgálatban utolsó helyen szereplő helyi gazdaság szerepe pedig azért ilyen kicsi, mert a másik három dimenzió és megfelelő minőség nélkül a helyi gazdaság nem is tud kibontakozni.

Legfőbb eredményünknek azt tekintjük, hogy sikerült meghatároznunk a jelentős és az alacsony teljesítményű települések tulajdonságait.

Kutatásunk alapján javaslatokat tesszük a következőkre:

- Az állam által bevezetett fejlesztések kiegyensúlyozott területi elosztása, a jelenleg még hátrányos helyzetű térségek fejlődési potenciáljának növelése érdekében.
- A közigazgatási szerepkör nagyobb fokú decentralizálása a települések szerepkörének növelése céljából, hiszen minél magasabb funkciót tölt be egy település, annál több fejlesztési lehetőséget hordoz magában, valamint annál többféle módon tud kölcsönhatásban működni a környező településekkel.
- Az alsóbbrendű közlekedési infrastruktúra fejlesztése, mely elősegítené a kis-települések bekapcsolását az országos gazdasági és infrastrukturális hálózatokba.
- A fejlődési tengelyek és hozzájuk kapcsolódó övezetek kijelölése/beazonosítása, valamint ezen övezetekre célzott gazdaságélénkítést ösztönző beavatkozások megvalósítása.
- A támogatáspolitikai szempontjából a társadalmi, az infrastrukturális és a környezeti adottságokat egységben kezelő fejlesztések előnyben részesítése a helyi gazdaság kibontakozásának elősegítése céljából, különösen a törpe- és aprófalvas települések esetében.

Az általunk kialakított TT módszertan továbbfejlesztését segíthetné a ráépülő kalkulátornak felhasználóbarát formában a társadalom szolgálatába állítása, valamint további mikro- és makroterek bekapcsolása. Megfelelő mennyiségű és minőségű adattal rendelkező egyéb adatbázisok bevonása a rendszerbe szintén előbbre lépést biztosíthat.

IRODALOM

- ALPEK, B. L.–TÉSITS, R.–HOVÁNYI, G. (2018): Spatial inequalities of disadvantage accumulation and their impact on employability in Hungary *Regional Statistics* 8 (1): 96–119. <https://doi.org/10.15196/RS080104>
- ALPEK B., L.–OLÁH, D. (2021): A magyar települések innovációs potenciáljának dimenziói *Területi Statisztika* 61 (6): 712–738. <https://doi.org/10.15196/TS610602>
- ÁLDORFAI, GY. (2015): Egy településfejlődési modell a felzárkózás jegyében. In: HAMAR, F. (szerk.): *Multidiszciplináris kihívások sokszínű válaszok. 2015/2. kötet* pp. 7–22., BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály, Budapest.
- ÁLDORFAI, GY. (2016): Térbeli teljesítményértékelés a Közép-Magyarországi régióban *Studia Mundi – Economica* 3 (2): 3–15. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2016.03.02.03-15>
- ÁLDORFAI, GY.–CZABADAI, L. (2014): Helyi válaszok a globális kihívásokra *Acta Carolus Robertus* 4 (2): 9–18. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.206839>
- ÁLDORFAI, GY.–TOPA, Z.–KÁPOSZTA, J. (2015): The planning of the Hungarian local development strategies by using cld approach *Acta Avada* (2): 13–22.
- ATKINSON, C. L. (2017): Rural development. In: FARAZMAND, A. (ed.): *Global encyclopedia of public administration. public policy and governance* pp. 76., Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_1014-1
- ATKINSON, R. (2019): The small towns conundrum: What do we do about them? *Regional Statistics* 9 (2): 3–19. <https://doi.org/10.15196/RS090201>
- BELUSZKY, P. (2003): *Magyarország településföldrajza* Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- BERKES, J. (2021): Highly qualified social strata in urban areas of Hungarian regional centres from 1980 to 2011 *Regional Statistics* 11 (4): 126–149. <https://doi.org/10.15196/RS110406>
- CAMAGNI, R. (2009): Territorial capital and regional development. In: CAMAGNI, R.–NIJKAMP, P. (eds.): *Handbook of regional growth and development theories* pp. 118–132., Edward Elgar, Cheltenham.
- CZENE, ZS.–RICZ, J. (2010): *Területfejlesztési füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok* VÁTI Nonprofit Kft., Budapest.
- CSETE, L.–LÁNG, I. (2009): *A vidék fenntartható fejlődése. A vidék fejlődésének fenntarthatósága – hétköznapi megközelítésben* MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- DICKEN, P. (2003): *Global sbift. Reshaping the global economic map in the 21st century* SAGE Publications, London.
- EGRI, Z. (2020): A területi jövedelemegyenlőtlenségek változása Békés megyében, 1988–2017 *Területi Statisztika* 60 (4): 477–512. <https://doi.org/10.15196/TS600404>
- EGRI, Z.–KÓSZEGI, I. R. (2020): A közúti elérhetőség szerepe a kelet-magyarországi gazdasági teljesítményben és gazdaságfejlesztésben *Területi Statisztika* 60 (6): 653–687. <https://doi.org/10.15196/TS600603>
- ENYEDI, GY. (1993): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI, GY. (2004): Regionális folyamatok a posztoszocialista Magyarországon *Magyar Tudomány* 111 (9) 935–941.

- ENYEDI, GY. (2010): Regionális folyamatok Magyarországon. In: BARTA, GY.–BELUSZKY, P.–FÖLDI, ZS.–KOVÁCS, K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai* pp. 307–316., MTA-RKK, Pécs.
- FALUVÉGI, A. (2020): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei *Területi Statisztika* 60 (1): 118–148. <https://doi.org/10.15196/TS600109>
- FARAGÓ, L. (1999): Regional “winners” and “losers”. In: HAJDÚ, Z. (ed.): *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's* pp. 316–327., Pécs.
- FARAGÓ, L. (2016): Területi tőke a fejlesztéspolitikában. In: SIKOS T., T.–TINER, T. (szerk.): *Tájak, régiók, települések térben és időben* pp. 57–65., Dialóg Campus, Budapest.
- FARKAS, J. ZS.–KOVÁCS, A. D. (2018): Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékfeldrajz szempontjából *Területi Statisztika* 58 (1): 57–83. <https://doi.org/10.15196/TS580103>
- FEKETE, D.–MORVAY, SZ. (2019): Creative cities in Central and Eastern Europe – Examining the position of Győr from the creative and cultural aspects of this macro-region *Regional Statistics* 9 (2): 45–66. <https://doi.org/10.15196/RS090209>
- G. FEKETE, É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az észak-magyarországi régióban *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 3 (1): 54–68.
- GODA, P.–TÓTH, T. (2013): Pókháló-entrópia, mint új rendszervizsgálati megközelítés a területi elemzésekben *Területi Statisztika* 53 (2): 169–189.
- HORVÁTH, GY. (1996): A magyar regionális politika és az európai kihívások *Vezetéstudomány* 27 (1): 17–29.
- HORVÁTH, GY. (2004): Regionális egyenlőtlenségek Európában *Magyar Tudomány* 109 (9): 962–977.
- HORVÁTH, GY. (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége* MTA RKK, Pécs.
- ILLÉS, I. (2008): *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés* Typotex Kiadó, Budapest.
- JENEINÉ GERŐ, H. E.–KINCSES, Á.–TÓTH, G. (2021): A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások térbeli jellegzetességei *Területi Statisztika* 61 (6): 769–796. <https://doi.org/10.15196/TS610604>
- JÓNA, GY. (2013a): A területi tőke fogalmi megközelítései *Tér és Társadalom* 27 (1): 30–50. <https://doi.org/10.17649/TET.27.1.2449>
- JÓNA, GY. (2013b): *A területi tőke kistérségi jellegzetességei* Doktori (PhD) értekezés, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- JÓNA, GY. (2015): New trajectories of the Hungarian regional development: Balanced and rush growth of territorial capital *Regional Statistics* 5 (1): 121–136. <https://doi.org/10.15196/RS05107>
- KÁPOSZTA, J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései *Gazdálkodás* 58 (5): 399–412.
- KÁPOSZTA, J. (2020): A vidékfejlesztés helye a regionális tudományban *Tér és Társadalom* 34 (1): 37–40. <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3235>
- KASSAI, ZS.–RITTER, K. (2011): Helyi vidékfejlesztési programok a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben *Gazdálkodás* 55 (4): 337–346.
- KINCSES, Á.–TÓTH, G. (2013): Investigation of spatial structure: modelling approach *Regional Statistics* 3 (1): 41–56. <https://doi.org/10.15196/RS03103>

- KIGYÓSSY, G.–CZENE, ZS. (2012): Lehetőségeink a helyi gazdaságfejlesztésre *Falu Város Régió* 2012 (1–2): 5–10.
- KIS, K. (2014): Vidékgazdaság, kultúra, lokalizáció: Eltérő válaszok és fejlődési differenciák *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok* 9 (1–2): 9–28.
- KOÓS, B.–VIRÁG, T. (2010): Nyertesek és vesztesek – A magyar településhálózat polarizálódása. In: BARTA, GY.–BELUSZKY P.–FÖLDI ZS.–KOVÁCS K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai* pp. 32–54., MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- KÓTI, T. (2020): A munkanélküliség és a közfoglalkoztatás területi különbségei, összefüggései Magyarországon *Területi Statisztika* 60 (5): 517–547.
<https://doi.org/10.15196/TS600501>
- KOVÁCS, K. (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei *A Falu* 22 (2): 67–79.
- KULCSÁR, L. (szerk.) (2006): *Vidékfejlesztés* SZIE, Gödöllő.
- LENGYEL, I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon* JATEPress, Szeged.
- LENGYEL, I.–RECHNITZER, J. (2004): *Regionális gazdaságtan* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- LÓRÁND, B. (2009): *Konvergencia és fejlesztéspolitika az Európai Unióban és Magyarországon*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem.
- LUKÁCS, G. S. (2004): *A vidékfejlesztés kézikönyve* Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- MAGYAR NEMZETI BANK (2006): *Elemzés a konvergencia-folyamatokról* MNB, Budapest.
- MARSDEN, T.–LOWE, L.–MUNTON, R.–MURDOCH, J.–FLYNN, A.–GROVE-HILLS, J. (1993): *Constructing the countryside* UCL Press, London.
- MARTIN, P. (2005): The geography of inequalities in Europe *Swedish Economic Policy Review* 12 (1): 83–108.
- MENDÖL, T. (1963): *Általános településföldrajz* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MOSELEY, J. M. (2003): *Rural development principles and practice* Sage Publication, London.
- NAGY, S. GY. (2010): A kohéziós politika hatékonysága *Közgazdaság* 5 (4): 117–135.
- NEMES NAGY, J. (2009): *Terek, hegyek, régiók. A regionális tudomány alapjai* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NEMES NAGY, J.–TAGAI, G. (2011): Regional inequalities and the determination of spatial structure *Regional Statistics* 1 (1): 15–28.
- OLÁH, I.–ÁLDORFAI, GY.–BÉRES-VIRÁG, Á. (2017): A települések egyenlőtlenségei turisztikai szempontból *Studia Mundi – Economica* 4 (4): 38–48.
<https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2017.04.04.38-48>
- PAPP, I.–PÉNZES, J.–DEMETER, G. (2021): A közlekedési hálózatok és a komplex területi fejlettség időbeli összehasonlító vizsgálata a történelmi Magyarország példáján *Területi Statisztika* 61 (4): 445–465.
<https://doi.org/10.15196/TS610402>
- PETRAKOS, G. (2009): Regional growth and inequalities in the European Union *Discussion Paper Series* 15 (2): 23–44.
- PLOEG, J. D. V. D.–DIJK, G. V. (1995): *Beyond modernization: The impact of endogenous rural development* Van Gorcum, Assen.
- RITTER, K. (2008): *Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek* Doktori értekezés. Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.

- RITTER, K.–NAGY, H.–TÓTH, T. (2013): Hátrányos helyzetű vidéki térségek és helyi fejlesztési lehetőségeik egy Észak-magyarországi példán keresztül. In: LUKOVICS, M.–SAVANYA, P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben* pp. 224–242., JATE Press, Szeged.
- SARUDI, CS. (2003): *Térség- és területfejlesztés* Agroinform Kiadó, Kaposvár.
- SZABÓ, T. (2019): Public service as an indicator of competitiveness *Regional Statistics* 9 (2): 213–234. <https://doi.org/10.15196/RS090211>
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben *Tér és Társadalom* 19 (3–4): 111–137. <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1022>
- TÉSITS, R.–ZSIGMOND, T.–ALPEK, L.–HOVÁNYI, G. (2021): The role of endogenous capital factors in the territorial development of the Sellye District in Hungary *Regional Statistics* 11 (1): 58–77. <https://doi.org/10.15196/RS110103>
- TÓTH, B. I. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései *Tér és Társadalom* 24 (1): 65–81. <https://doi.org/10.17649/TET.24.1.1296>
- TÓTH, B. I. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében *Területi Statisztika* 51 (5): 531–543.
- TÓTH, J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése *Földrajzi Értesítő* 30 (2–3): 267–291.
- TÓTH, J. (szerk.) (2002): *Általános társadalomföldrajz I.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- TÓTH, T.–KÁPOSZTA, J. (2013): *Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben.* Elméleti jegyzet, Debreceni Egyetem, AGTC, Debrecen.
- TÓTH, T.–KÁPOSZTA, J. (szerk.) (2014): *Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben (elmélet)* Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.
- WINKLER, GY. (1999): *Területfejlesztés, keistérsegek* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

INTERNETES FORRÁSOK

- BARCA, F. (2009): *An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations* European Commission, Brussels. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_barca_report_en.pdf (letöltve: 2021. október)
- EUROPEAN COMMISSION (2008): *Poverty and social exclusion in rural areas* Final Study Report, Brussels. https://iris.unimore.it/retrieve/handle/11380/606205/209247/rural_poverty_en.pdf (letöltve: 2021. október)
- JÓNA, GY.–TÓTH, T. (2012): Concept of territorial capital *E-Studies* (7): 1–14. <http://www.selyeuni.sk/gtk/e-studies/> (letöltve: 2018. február)

TÖRVÉNY/JOGSZABÁLY

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről.